

Ktp., Ali Emîrî Efendi, Arabî, nr. 1742, vr. 6-47 [müellif hattı]; *Şerhu Divâni Ebî Temmâm*; *Şerhu Divâni Ebi'l-‘Alâ’ el-Ma‘arrî* (*Nefhu'r-rend fi şerhi Şakî'z-zend*); *Şerhu'l-Mağâmâtî't-Şayfiyye*; *Şerhu'l-Mağâmât li'l-Ħarîrî*; *Uşûlü'l-Ħayl ve'l-ibîl ve'l-‘alâmâtü'l-ceyyide ve'r-rediyye fihimâ*. Bunların yanında Şebrâvî'nin *‘Unvânü'l-beyân ve büstânü'l-ezhân ve mecmû‘u neşâ‘ih fi'l-ĥikem* adlı eserini tashih ederek neşretmiştir (İstanbul, ts. [Matbaa-i Âmire]; eserlerinin tam listesi için bk. *es-Silsiletü'l-Ħaydariyye*, s. 159-165).

BİBLİYOGRAFYA :

Haydarî, *‘Unvânü'l-mecd fi beyâni aĥvâli Bağdâd ve'l-Başra ve Necd*, London 1419/1998, s. 124-151; a.m.f., *es-Silsiletü'l-Ħaydariyye* (nşr. Ma'n Hamdân Ali, *ez-Zehâ'ir*, sy. 6-7 içinde), Kahire 1422/2001, s. 137-198; Serkîs, *Mu‘cem*, I, 18; II, 807; *İzâhu'l-meknûn*, I, 92; III, 488; IV, 66, 128, 195, 200, 260, 290, 431, 536, 680; Zirikî, *el-A‘lâm*, I, 44; *Hediyetü'l-‘arîfin*, I, 42-43; Kehhâle, *Mu‘cemü'l-mü‘ellifin*, I, 40; Abbas el-Azzâvî, *‘Aşâ‘irü'l-‘Irâk*, Bağdad 1365/1946 → Kum 1411/1990, I, 13; a.m.f., *Târîhu ‘ilmi'l-felek fi'l-‘Irâk*, Bağdad 1378/1958, s. 272-274; a.m.f., *Târîhu'l-edebî'l-‘Arabî fi'l-‘Irâk*, Bağdad 1382/1962, II, 58-59; K. Awâd, *Mu‘cemü'l-mü‘ellifine'l-‘Irâkıyyîn*, Bağdad 1969, I, 51; Halîl Merdem Bek, *A‘yânü'l-ĥar-nî’s-sâlis ‘aşer fi'l-fıkr ve’s-siyâse ve'l-ictimâ‘* (nşr. Adnân Merdem Bek), Beyrut 1977, s. 248; Abdülkerim el-Müderriş, *‘Ulemâ‘ünâ fi ĥidmeti'l-‘ilm ve’d-dîn* (nşr. M. Ali el-Karadâğî), Bağdad 1403/1983, s. 19-22; İmâd Abdüsselâm Raûf, *et-Târîh ve'l-mü‘errihüne'l-‘Irâkıyyün*, Bağdad 1983, s. 60, 221; Bekir b. Abdullah Ebû Zeyd, *Tabakâtü'n-nessâbin*, Riyad 1407/1987, s. 187; Baytâr, *Ħilyetü'l-beşer* (nşr. M. Behcet el-Baytâr), Beyrut 1413/1993, I, 44-45; M. Saîd er-Râvî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-üseri'l-‘ilmiyye fi Bağdâd* (nşr. İmâd Abdüsselâm Raûf), Bağdad 1997, s. 122-124; M. Ali el-Karadâğî, *Muĥammed Feyzi ez-Zehâvî nebzetün ‘an ĥayâtihi ve şey‘ün min âşârihi*, Erbil 2004, s. 122; a.m.f., “Nesebü'l-üseti'l-Ħaydariyye ve taĥĥiķu's-silsiletü'l-Ħaydariyye”, *ez-Zehâ'ir*, sy. 8 (1422/2001), s. 309-326; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *el-Miskü'l-ezfer* (nşr. Abdullah el-Cübûrî), Beyrut 1427/2007, II, 532-538; İbrâhim Hilmi el-Ömer, “‘Unvânü'l-mecd fi târihi Bağdâd ve'l-Başra ve Necd”, *Mecelletü'l-Muĥtebes*, VIII, Dimaşık 1332/1914, s. 334-340.

ALİ BULUT

HAYDERE el-YEMENÎ

(الحيدرة اليمني)

Ebü'l-Hasen Ali b. Süleymân
b. Es‘ad b. İbrâhîm el-Haydere
el-Yemenî el-Bekilî
(ö. 599/1203)

**Keşfü'l-müşkil fi'n-naĥv adlı
eseriyle tanınan
Yemenli âlim
(bk. KEŞFÜ'L-MÜŞKİL).**

HAYÏT, Baymirza (1917-2006)

Türkistan tarihçisi.

17 Aralık 1917'de Özbekistan'da Nemengân vilâyetinin Uyçî kazasına bağlı Yarkorgan köyünde doğdu. İlk eğitiminin ardından 1928'de Nemengân vilâyetini Talem Terbiye Teknikleri Okulu'na gönderildi. Bu okula devam ederken bir taraftan da edebiyata merak sardı. Şehirde yaşayan ya da buraya uğrayan Süleyman Çolpan, Gafur Gulam, İlyas Salihov, Safizade ve Refik Mümin gibi yazar ve fikir adamlarıyla tanıştı. Cedîdci aydınların toplandığı Çınaraltı Çay Evi'nde edebiyat ve mûsiki sohbetlerine katıldı. Bu yıllarda *Bizim Fikir* adlı bir duvar gazetesi neşretti. Annesinin amcası, Türkistan Muhtar Cumhuriyeti'nin Maarif Nâzırı Saîd Nâsir Han Töre ve Dağıstanlı öğretmeni İlyas Salihov onun yetişmesinde ve millî duygularının uyanmasında etkili oldu. Nemengân'daki okulu tamamladıktan sonra 1933'te bir müddet Andican Sulama Okulu ve Hokand Tıp Fakültesi'nde öğrenim gördüyse de bundan memnun kalmayarak 1934'te Taşkent Üniversitesi Tarih Fakültesi'ne kaydoldu. Burada okurken Stalin döneminin ağır baskılarıyla karşılaştı, sınıf arkadaşları ve öğretmenlerinden bazıları halk düşmanı, devrim karşıtı olarak suçlanıp cezalandırıldı; ağabeylerinden ikisi Basmacı taraftarı oldukları gerekçesiyle Bolşevikler tarafından feci şekilde öldürüldü. Bu durum onun Sovyet rejimi karşısındaki tavrını belirledi. Türkistan tarihini yok sayan anlayışa karşı kendini yetiştirmeye çalıştı.

Stalin terörü bütün Sovyetler Birliği'nde görüldüğü gibi Özbekistan'da da birçok okulun öğretmensiz kalmasına yol açtığından yüksek okullarda tahsil gören öğrenciler üç aylık temel eğitimden sonra öğretmen olarak görevlendirilince Baymirza da Taşkent'te Nizâmî Eğitim Enstitüsü'ndeki üç aylık temel eğitimin ardından 1937'de önce Torokurgon kasabasına, daha sonra Camacoş ve Kayram köylerine öğretmen tayin edildi. Okulların fizikî şartlarının kötülüğü ve öğrenci yokluğu dolayısıyla sık sık yer değiştirmek zorunda kaldı. Bütün hayatı boyunca ıstırap duyacağı romatizma hastalığına da bu sırada yakalandı. 1938'de Uyçî Boyun kasabasına önce öğretmen, ardından maarif müdürü olarak tayin edildi ve 23 Aralık 1939'a kadar bu kasabada görev yaptı. Bu sırada 30 Ekim 1939'da Taşkent Üniversitesi Tarih Fakültesi'nden mezun oldu.

II. Dünya Savaşı öncesinde askerlik hizmetine çağrıldıysa da hastalığı yüzünden askere alınmadı ve Uyçî kasabası Halk Komiserliği Şube Müdürlüğü'nde memur oldu. Şube müdürünün, görevden uzaklaştırılan bazı Sovyet karşıtlarını himaye ettiği yolundaki suçlamalarına mâruz kalınca hayatından endişe ettiği için Mareşal Vorosilov'a bir telgraf çekerek askere gitmek istediği halde alınmadığını bildirdi ve gelen olumlu cevap üzerine 18 Aralık 1939'da orduya kabul edildi. Teğmen rütbesiyle orduya katılan Baymirza Hayit, 1940 yılının yaz aylarında komuta ettiği tank birliğiyle Sovyet-Alman sınırına yakın Polonya'nın Byulastok şehrine gitti. Almanya ve Sovyetler Birliği arasındaki savaşın başlamasından kısa bir süre sonra birlikleri geri çekilirken yaralandı ve 4 Temmuz 1941'de Beyaz Rusya'nın Slutsk şehri yakınlarında Almanlar'a esir düştü. Alman esir kampında önce yahudi sanıldı, ancak Türk ve müslüman olduğu anlaşılınca ölümden kurtuldu.

Temmuzun sonlarında diğer savaş esirleriyle birlikte Slutsk şehriden Polonya'nın Çnestahov şehrine nakledildi. Bu sırada, 1917 Bolşevik İhtilâli'nin ardından Avrupa'ya kaçarak burada Sovyet karşıtı çeşitli faaliyetler yürüten Rus, Ukrain, Tatar, Gürcü, Kazak, Özbek gibi milletlerin temsilcilerinin Alman hükümetine sundukları, esir askerlerden Sovyetler'e karşı savaşacak gönüllü birlikler oluşturulması teklifi kabul edildi ve kamplardan gönüllü toplanmaya başlandı. İdil-Ural, Kırım, Türkistan, Kafkas müslüman lejyonları ile Ermeni, Gürcü, Kalmuk, Rus ve Ukraynalılar'dan millî kurtuluş orduları ve lejyonlar oluşturuldu. Baymirza Hayit de Türkistan Lejyonu'na katılmaya karar verince ödümlük olarak esir kampının mutfağında çalıştırıldı. Alman hükümetinin Türkistanlı esirlerle ilgilenmek üzere görevlendirdiği Mustafa Çokay ile tanıştı. 15 Mart 1941'de esir hayatı sona erdi. 265 arkadaşıyla birlikte Türkistan Lejyonu'nun merkezi olan Varşova yakınlarındaki Legionovo şehrine gönderildi. Baymirza Hayit lejyondaki Türkistanlı askerlere Türkistan tarihi dersleri verdi. Bu ders notları daha sonra *Türkistan'ın Kısa Tarihi* adıyla kitap olarak da basıldı (Berlin 1944). Baymirza, tahsil için Berlin'e yollanan, Buhara hükümetinin Bolşevikler tarafından ortadan kaldırılmasının ardından geri dönmeyip Almanya'da yaşayan Taşkentli Veli Kayyum Han'ın Ağustos 1942'de Alman hükümetinin desteğiyle Berlin'de kurduğu Türkistan Millî Komitesi'nde

onun yardımcılığına getirildi. 1 Kasım 1942'den itibaren bu komitede çalışmaya başladı, 1943'te yüzbaşılığa terfi etti ve askerî konularla ilgilendi. 1944'te komitenin askerî bölüm başkanı oldu. Savaşın sonlarına doğru Çekoslovakya'nın Marienbad şehrinin askerî kumandanı iken şehri Amerikalılar'a teslim etti, böylece komitenin görevi de sona ermiş oldu. Ancak Türkistan Lejyonu'nda bulunan yaklaşık 150.000 Türkistanlı'nın Amerikalılar'a silâhlarıyla birlikte teslim olması hususunda problem çıkınca Veli Kayyum Han ile birlikte tutuklandı ve Marienbad Hapishanesi'ne konuldu. Bir hafta sonra serbest bırakılınca bir Alman dostunun tedarik ettiği 1878 tarihli Osmanlı pasaportuyla bu şehirden ayrılıp Münih'e gitti. Türkistanlı esirlerin durumuyla ilgilendi. Bir ara Amerikalılar tarafından tutuklandı (1945). Serbest kaldıktan sonra iki yıl kadar çeşitli işlerde çalıştı. 1947'de Müttefik Kuvvetler denetimindeki Münster Üniversitesi'ne başvurdu. Taşkent'teki eğitiminin iki yılı da kabul edildiğinden Edebiyat Fakültesi'ne (Philosophischen Fakultät) kayıt yaptırmaya hak kazandı. Fakültede İslâm tarihi ve medeniyeti, Arapça, Farsça, Türkçe, Ortaçağ ve Yeniçağ tarihi, Rusça gibi dersler aldı. Meşhur Türkolog Gotthard Jaeschke'nin Türkiye Kurtuluş Savaşı tarihi derslerine girdi. Gotthard Jaeschke ve Rusya Türkleri üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Gerhard von Mende'nin desteğini kazandı. 25 Nisan 1950'de Münster Üniversitesi'nde *Die Nationalen Regierungen von Kokand und der Alasch Orda* adlı teziyle doktor unvanı aldı. Deutscher Akademischer Austauschdienst'ten aldığı cüzi bursla 1950-1952 yıllarında *Turkestan im XX. Jahrhundert* adlı eserini hazırladı. 1957'de Federal Almanya Cumhuriyeti vatandaşlığına kabul edildi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan istihbarat örgütü tarafından Almanya'da kurulan, başkanlığını Gerhard von Mende'nin yaptığı Research Service Eastern Europe'dan üç yıl kadar burs aldı ve araştırmalarını yürüttü. Ancak Gerhard von Mende'nin 1963'te ölümü ve Research Service Eastern Europe'un 1964'te kapatılması onu maddî destekten mahrum bıraktı. Başvurduğu hiçbir Alman üniversitesinde iş bulamadı ve araştırmalarına maddî destek sağlayamadı. Almanya'nın Köln şehrinde 1982'de kurduğu Türkistan Muhacirleri Derneği'nin 1992'ye kadar başkanlığını yürüttü de maddî imkânsızlıklar yüzünden fazla bir faaliyet gösteremedi.

Baymirza Hayit

Baymirza Hayit, Türkistan davasını anlatmak için 1953'ten başlayarak vefatına kadar birçok ülkeye seyahatler yaptı, konferanslar verdi, sempozyum ve panellere katıldı. 1953'te Arabistan, Lübnan, Suriye, Türkiye, Mısır ve Pakistan'ı içine alan yedi aylık seyahati sırasında hac farızasını da yerine getirdi ve bu ülkelerde yaşayan Türkistanlı göçmenlerle tanışıp onları Türkistan davasına sahip çıkmaya çağırdıysa da eski bir komünist olduğu gerekçesiyle pek etkili olamadı. 1957'de İngiltere'ye giderek Londra Üniversitesi tarafından hazırlanan Özbekçe-İngilizce sözlüğün yazım ve tashihiinde çalıştı, Londra kütüphanelerinde Türkistan tarihi üzerine kaynaklar topladı. Mayıs-Temmuz 1959'da tekrar hacca gitti; Suriye, Mısır ve Türkiye kütüphanelerinde araştırmalar yaptı. Daha sonraki yıllarda Amerika, Pakistan, Hindistan, İsviçre, Arabistan, Kanada, Çin Halk Cumhuriyeti gibi ülkelerde sempozyumlara katıldı, Türkistan tarihi hakkında tebliğler sundu. 1967-1968 yıllarında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün malî desteğiyle Türkiye'ye geldi. İstanbul ve Ankara kütüphanelerinde *Rusya ve Çin Arasında Türkistan* adlı eseri üzerine çalıştı. Hacettepe, İstanbul ve Marmara üniversiteleri tarih bölümlerinde Türkistan tarihiyle ilgili dersler verdi. Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasından sonra da Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'da yapılan ilmi toplantılara katıldı. 1992'de ailesinin yaşadığı Nemengân'a gitti ve büyük törenlerle karşılandı. Ancak Özbekistan hükümeti ülkeden ayrılmasını istediğinden seyahatini kısa keserek geri döndü ve bir daha anavatanına gidemedi. 31 Ekim 2006'da Almanya'nın Köln şehrinde vefat etti. Kabri Köln-Merheim Askerî Mezarlığı'ndadır. Ölümünden birkaç yıl önce bütün kütüphanesini İstanbul'daki bir derneğe sattıysa da kitapların âkıbeti meçhuldür. Almanca, İngilizce ve Rusça da bilen Baymirza Hayit eserlerinin tamamına yakını

Almanca, makalelerinin önemli bir kısmını Almanca ve Türkçe yazmıştır. Baymirza Hayit'in 70. doğum yılı münasebetiyle 17 Aralık 1987'de Köln'de düzenlenen toplantıya sunulan tebliğler neşredilmiştir (*Turkestan als historischer Faktor und politische Idee*, haz. Erling von Mende, Köln 1988). Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 1997'de kendisine şeref üyesi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü de 2004'te fahri doktora vermiştir. Turan Kültür Vakfı'nın düzenlediği toplantıda (1998) sunulan tebliğler Rasim Ekşi ve Erol Cihangir tarafından *Dr. Baymirza Hayit Armağanı* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1999).

Eserleri: *Die Nationalen Regierungen von Kokand und der Alasch Orda* (Dissertation), (München 1950), *Turkestan im XX. Jahrhundert* (Darmstadt 1956), *Muhammed İkbâl und die Welt des Islams* (Köln 1956), *Documents: Soviet Russia's Anti-Islam-Policy in Turkestan I* (Düsseldorf 1958), *Documents: Soviet Russia's Anti-Islam-Policy in Turkestan II* (Düsseldorf 1958), *Der Geist von Taschkent* (Düsseldorf 1958), *Turkestan und der Orient: Eine Polemik* (Düsseldorf 1960), *Entstehung und Entwicklung des russischen Imperialismus* (Köln 1960), *Sowjetrussische Orientpolitik am Beispiel Turkestans* (Köln-Berlin 1962), *Some Problems of Modern Turkistan History: an Analysis of Soviet Attacks on the Alleged Falsifiers of the History of Turkistan* (Düsseldorf 1963), *Sowjetrussischer Kolonialismus und Imperialismus in Turkestan als Beispiel des Kolonialismus neueren Stils gegenüber einem islamischen Volk in Asien* (Oosterhout-Niederland 1965), *el-Hüküm's-Sovyetî fi'l-bilâdi'l-İslâmiyye* (Beyrut 1965), *Die Türkvölker in der Sowjetunion seit 1917* (München 1966), *Die Wirtschaftsprobleme Turkestans* (Ankara 1968), *Turkestan zwischen Russland und China* (Amsterdam 1971), *Turkestan im Herzen Euroasiens* (Köln 1980), *Basmatschi: Nationaler Kampf Turkestans in den Jahren 1917 bis 1934* (Köln 1993), *Berichte und Forschungen über Turkestan* (Köln 1997), *Some Thoughts on the Problem of Turkestan* (Köln 1984), *Islam and Turkestan Under Russian Rule* (İstanbul 1987).

Eserlerinden bazıları Türkçe olarak da neşredilmiştir: *Taşkent Ruhü*

(Düsseldorf 1959), *Komünist Emperyalizmi Karşısında Türkistan* (İstanbul 1962), *Esir Türkler: Türkistan'da Sovyet-Rus Sömürgeciliği ve Emperyalizmi Asya'da Müslüman Halk Üzerinde Uygulanan Sovyet Sömürgeciliğine Bir Örnek* (Ankara 1966), *Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri: Mazlum Türklerin Hayatından Parçalar* (Ankara 1971), *Türkistan: Rusya ile Çin Arasında* (trc. Abdülkadir Sadak, İstanbul 1975), *Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası* (Ankara 1975), *Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri* (İstanbul 1978), *Türkistan'ın Bugünkü Meseleleri* (Köln 1987), *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri* (İstanbul 1987), *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi* (Ankara 1995), *Basmacılar: Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)* (Ankara 1997), *Millî Türkistan Hürriyet Davası: Millî Türkistan Mecmuasında Bildirilgen Fikirler* (ed. T. Kocaoğlu, haz. Ö. Çakır, Ankara 2004).

Bunların dışında Türkistan Millî Komitesi tarafından aralıklarla 1976'ya kadar çıkarılan *Millî Türkistan* dergisi başta olmak üzere (kendi adıyla ve takma adlarla: Yalğız, Ertürk, Batır, Yarçek, B. M., M. H. Ertürk), *Central Asian Review*, *Das Parlament*, *Der Europäische Osten*, *Osteuropa*, *Central Asiatic Journal*, *al-Muhâcirün*, *Dergi*, *Emel*, *Töre*, *Türkistan*, *Türk Dünyası Araştırmaları*, *Yeni Forum*, *Türk Yurdu*'nda çok sayıda makalesi; Almanya, Türkiye ve çeşitli ülkelerdeki gazetelerde 300'den fazla yazısı çıkmış, *Türk Ansiklopedisi*'ne ve Münih'te 1965-1972 yılları arasında yayımlanan *Kindlers Literatur Lexikon*'a çeşitli maddeler yazmıştır. Baymirza Hayit'le ilgili Sovyetler Birliği, Batı Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye gibi ülkelerde ileri sürülen fikirler Ayfer Kaynar tarafından bir araya getirilip neşredilmiştir (*Dr. Baymirza Hayit'in Eserleri ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler*, I-II, Ankara 1994).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmet Saray, *Doğumunun 65. Yılında Dr. Baymirza Hayit: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1983; Kemal Özcan, *Türkistan Millî Mücadelesi ve Araştırmalarında Dr. Baymirza Hayit'in Rolü*, İstanbul 1997; Erol Cihangir, "Dr. Baymirza Hayit'in Hayat Hikâyesi", *Dr. Baymirza Hayit Armağanı* (haz. Rasim Ekşi – Erol Cihangir), İstanbul 1999, s. 27-104; a.mlf., *Yeni Çağ Türkistan Tarihi Kaynakları ve Dr. Baymirza Hayit*, İstanbul 2000, tür.yer.; W. Myer, *Islam and Colonialism: Western Perspectives on Soviet*

Asia, London 2002, s. 109-111; Ertuğrul Yaman, "Baymirza Hayit", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Ankara 2004, IV, 435-436; "Türkistan Millî Mücahidi: Baymirza Hayit'i Kaybettik", *Kalgay*, sy. 42, Bursa 2006, s. 14-16; Orhan Kavuncu, "Dr. Baymirza Hayit", *TY*, sy. 232 (2006), s. 57-58; Timur Kocaoğlu, "Baymirza Hayit: Türkistan Bağımsızlık Mücadelesi ve Tarih Araştırmalarının Açılarla Yoğrulmuş Hikâyesi", a.e., s. 59-62; "Baymirza Hayit", *Yeni Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, IV, 1252-1253; "Baymirza Hayit", *TDEA*, IV, 177-178.

İSMAİL TÜRKÖĞLU

HEJÂR

(هزار)

Abdurrahmân Şerefkendî-yi Mükriyânî
(1921-1991)

İranlı Kürt şair,
âlim, mütercim ve nâşir.

6 Şâban 1339 (15 Nisan 1921) tarihinde İran'ın kuzeybatısındaki Mükriyân bölgesinin merkezi olan Mehâbâd'da doğdu. İlim ve irfan ehli bir aileye mensuptur; babası Molla Muhammedpür âlim ve takvâ sahibi bir kişiydi. Süyûtî'nin bir kitabını okuduğu sırada doğum müjdesi verildiğinde onun adını (Abdurrahman) oğluna vermiştir. Hejâr iki yaşında iken annesini kaybetti, beş yaşına gelince babasından Kur'an öğrendi. Mehâbâd'da, Şerefkend köyündeki Molla Burhân Hankahı'nda ve çevredeki diğer köylerde bulunan mescid ve medreselerde Arap dili ve edebiyatı, fıkıh ve diğer dinî ilimleri, Fars edebiyatı, inşâ, matematik okumaya başladı. Babası gibi kendisi de okuyup "melâ" olmak istemekle birlikte on yedi yaşında iken babasının vefatı üzerine küçük kardeşleriyle üvey annesinin geçimini sağlamak için çeşitli işlerde çalışmak zorunda kaldı. Bu sırada dinî eserler yanında Fars ve Kürt edebiyatına dair eserler de okudu. Başta Şeyh Ahmed-i Cezîrî (Molla Cezerî), Ahmed-i Hânî, Nâî ve Hâcî Kâdir-i Koyî olmak üzere birçok şairin divanını ezberledi. Yirmi yaşına geldiğinde İran'ın ve özellikle yaşadığı Kürdistan bölgesinin siyasal ve sosyal şartları içinde hürriyetçi fikirlere âşina oldu. Pehlevî rejimine karşı mücadele amacıyla Kadı Muhammed liderliğinde kurulan, İran ve Kürdistan tarihindeki ilk siyasî parti sayılan Kürt Diriliş Partisi'ne girdi ve faal üyeleri arasında yer aldı (1942).

Hejâr, kendi ifadesine göre başka hiçbir teşkilâta üye olmasa da Molla Burhân Hankahı'ndan ders arkadaşı olan şair Hemin ile birlikte Kadı Muhammed'in siyasî mücadelesinde onun yakın çevresinde

bulundu. Zulüm ve haksızlığa karşı yazdığı şiirlerde "zavallı, fakir" anlamına gelen "Hejâr" mahlasını kullandı. *Niştimân* ve *Hilâle* gibi dergilerde, partinin *Kürdistân* adlı gazetesinde çıkan yurtseverlik, bağımsızlık ve aşkla ilgili şiirleri büyük yankı uyandırdı ve daha yirmi dört yaşında iken Kadı Muhammed tarafından kendisine Kürt millî şairi unvanı verildi. Bu sırada Mehâbâd'a gelen Molla Mustafa Barzânî ile tanıştı. Onun yardımıyla *Âle Kok* adlı divanı basıldı (1945) ve Âzerî Türkçesi'ne çevrildi. Telif hakkı olarak kendisine verilen 4000 tümeni kabul etmedi. Kadı Muhammed, daha sonra Sovyetler Birliği'nin telkin ve desteğiyle Mehâbâd'da Hizb-i Demokrat-ı Kürdistân-ı İrân adlı partiyi kurdu ve Barzânî'den askerî destek alıp on bir ay kadar sürecek olan Bağımsız Kürdistan Cumhuriyeti'ni ilân etti (Ocak 1946). Hejâr bu sırada aktif rolünü sürdürdü. Muhammed Rızâ Şah Pehlevî idaresi, Mehâbâd Kürdistan Cumhuriyeti'ne son verip Kadı Muhammed ve bazı yakın adamları idam edilince (Mart 1947) Hejâr Sakız'da tutuklandı. İki ay sonra Mehâbâd'a götürülürken firar ederek önce Kuzey Irak'ta Şeyh Mahmûd-ı Berzencî'nin oğlu Şeyh Latîf'in yanına gitti, oradan Bağdat'a geçti. Buradaki hayatı tamamen mahrumiyet içinde geçti, geçimini sağlamak için amelelik ve hizmetçiliğe varıncaya kadar her işte çalıştı. Bu şartlar altında da kendini yetiştirmeye devam etti. Ancak ağır işlerde çalışması ve yeterince beslenememesi yüzünden vereme yakalanınca (1948) Cebelilübnan'daki bir hastahaneye yatırıldı. İki yılı aşkın bir süre kaldığı hastahane sağlığına kavuştu. Bu arada hastahanenin zengin kütüphanesinden faydalanma imkânı buldu; Arap edebiyatı, tarih ve din üzerine çok sayıda kitap okudu.

Bağdat'a döndüğünde aydınlar arasında önemli yer edinen Hejâr şiir ve makaleleri çeşitli dergilerde yayımlandı. Sol eğilimli bir örgüt olan Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu tarafından 1953'te Bükreş'te düzenlenen IV. Dünya Gençlik ve Öğrenci Festivali'ne katılması uluslararası alanda adını duyurmasına vesile oldu. Bu sırada Irak Başbakanı Nûrî Saîd'in baskıcı yönetimine muhalefeti sebebiyle Irak polisi tarafından sıkıştırılınca eşini ve iki kardeşini bir dostunun yanına bırakıp gizlice Suriye'deki Kürt bölgesine gitti (1956); ertesi yıl ailesini de yanına getirtti. Burada kaldığı üç yıl boyunca Türkiye Kürtleri ve Celâdet Bedirhan, Ciğêrhûn, Osman Sabri gibi şahsiyetlerle tanıştı,